

Rosendaal, A.C., *Naar een school voor de gereformeerde gezindte. Het christelijke onderwijsconcept van het Gereformeerd Schoolverband (1868-1971)* (Dissertatie Vrije Universiteit Amsterdam 2006, Passage reeks 26; Hilversum: Verloren, 2006, 288 blz., €25,-, ISBN 90 6550 922 4).

In de Republiek der Verenigde Nederlanden was het schooltoezicht in handen van de Gereformeerde Kerk. De eenvoudig ingerichte dorps- en stadsschooltjes, waar vaak pover opgeleide onderwijzers de scepter zwaaiden, waren op calvinistische leest geschoeid. In 1796 bepaalde de Nationale Vergadering dat er geen bevoorrechte godsdienst meer mocht zijn en aan het begin van de negentiende eeuw vaardigde de nieuwe overheid drie schoolwetten (1801, 1803, 1806) uit, waarin praktische zaken zoals een algemene boekenlijst, de onderwijzersopleiding en de financiering van het onderwijs werden geregeld. Maar ook een teer punt als de levensbeschouwelijke achtergrond van een school werd in deze wet geregeld. Wat dit laatste betreft: de schoolwet van 1806 schreef voor dat het openbare lagere onderwijs leerlingen diende op te voeden tot – een in orthodoxe ogen nietszeggende regel – ‘alle maatschappelijke en christelijke deugden’. De onderwijswetten legden de basis voor een nationaal onderwijsstelsel met een verplicht leerplan en overheids-toezicht voor alle gewesten. De invloed van de Gereformeerde Kerk op het onderwijs was buiten spel gezet.

Vanuit orthodox-calvinistische kring klonken protesten tegen deze staats-inmenging. Het verlies van de eens zo vanzelfsprekende publieke positie van de Gereformeerde Kerk leidde tot de Afscheiding (1834). De Afscheiding was een beweging die onder leiding van de dominees H. de Cock (1801-1842) en H.P. Scholte (1805-1868) openlijk verzet pleegde tegen de overheid, door bijvoorbeeld eigen schooltjes op te richten. In het blad *De Reformatie* (1837-1847) werden de principiële bezwaren tegen de onderwijswetgeving duidelijk verwoord: geen monopolistische overheid op het terrein van het onderwijs, het recht op een vrije schoolstichting en het toepassen van eigen pedagogische en religieuze inzichten. Bij de doop immers beloofden gereformeerde ouders dat ze niet alleen verantwoordelijk waren voor de opvoeding van hun kroost binnen het huisgezin, maar óók voor wat er daarbuiten, in het klaslokaal, gebeurde. De vrijheid tot stichten van scholen was in de ogen van de vertegenwoordigers en de achterban van de protestantse orthodoxie een grondrecht, dat uiteindelijk in de grondwetswijziging van 1848 in Artikel 194 – het tegenwoordig zo vaak in de media geciteerde Artikel 23 – werd geregeld. Dit betekende overigens niet dat de subsidiëring van het bijzonder onderwijs ook meteen in kannen en kruiken was: dit liet nog tot 1917 op zich wachten.

André Rosendaal verrichtte voor zijn dissertatie *Naar een school voor de gereformeerde gezindte* minutieus onderzoek naar de protesten tegen de regulerende Nederlandse overheid, de lokale initiatieven in de eerste decennia van de negentiende eeuw en de wijze waarop het in 1868 opgerichte Gereformeerd Schoolonderwijs, GSO (vanaf 1906 Gereformeerd Schoolverband, GSV), een belangrijke rol speelde in de totstandkoming van eigen

scholen, een onderwijzersopleiding en een vanuit de eigen levensbeschouwing geformuleerde pedagogiek en didactiek.

Rosendaal plaatst de totstandkoming van het GSO vakkundig in een historische context. Hij brengt de inhoudelijke verschillen over de ‘grondslag’ met betrekking tot het gewenste onderwijs tussen de diverse protestants-christelijke geloofsgroeperingen voor het voetlicht, zoals de perikelen binnen de voorloper van het GSO, de in 1860 opgerichte Vereniging voor Christelijk Nationaal Schoolonderwijs (CNS). De ethisch-irenische richting (de rekkelijken) binnen het CNS vond dat er in het onderwijs minder nadruk moest worden gelegd op leerstellige onderwerpen en meer op het dagelijkse geloofsleven (het volgen van Jezus als voorbeeld). De Afscheidenen (de strikten, de preciesen) daarentegen waren van mening dat de uit de zestiende en zeventiende eeuw stammende gereformeerde geloofsbelijdenisgeschriften – de Drie formulieren van Enigheid – deel uit dienden te maken van de grondslag van het CNS en dat het ‘erfgoed der vaders’ niet verkwaanseld mocht worden, ‘ten einde een teloorgang van Nederland als protestantse natie te voorkomen’ (32). Deze inhoudelijke verschillen binnen het CNS leidden van de kant van de Afscheidenen tot de oprichting van het GSO. Rosendaal laat daarnaast zien dat deze verschillen óók een rol speelden in de snelgroeiende zondagsschoolbeweging in de tweede helft van de negentiende: omdat de in 1866 opgerichte Nederlandse Zondagsschool Vereniging (NZV) in de ogen van de orthodoxe (bestuurs)leden te ‘algemeen christelijk’ was, werd in 1871 de gereformeerde zondagsschoolvereniging ‘Jachin’ opgericht.

Het hoofdstuk over de totstandkoming van een eigen gereformeerde onderwijzersopleiding in Amsterdam in 1885 toont aan, dat er behoefte was aan ‘eigen kweek’: in de geest van de gereformeerde beginselen opgeleid personeel. Aan het einde van de negentiende en het begin van de twintigste eeuw, na een geslaagde emancipatie – eigen scholen – en een succesvolle professionalisering – gereformeerde kweekscholen –, werd het accent verlegd naar een gereformeerde pedagogiek. De theoloog Herman Bavinck (1854-1921) nam het voortouw, door in de periode 1902-1920 de basis te leggen voor een gereformeerde pedagogiek en didactiek. Met de oprichting van het *Pedagogisch Tijdschrift voor het Christelijk Onderwijs* (1909) kreeg de beroepsgroep een orgaan waarin niet alleen de eigen beginselen centraal stonden, maar ook gereageerd werd op de vele vernieuwingen in het Europese onderwijsveld, zoals de Reformpedagogiek, die uitging van de goede natuur van het kind, terwijl de oud-gereformeerde pedagogiek juist de opvatting huldigde dat een kind van nature zondig is.

Gedetailleerd beschrijft Rosendaal het gedachtegoed en de werkzaamheden van Bavincks opvolger, de hoogleraar psychologie en pedagogiek Jan Waterink (1890-1966), die zich als neo-calvinist afzette ‘tegen het strenge, kind-onvriendelijke opvoedingspessimisme van de *oud-gereformeerden*’. De opvatting over ‘de aangeboren zondigheid van de kinderziel’ maakte plaats voor een ‘een gewone "wereldse" opvoeding, waarin geleerd wordt om als christen "*in* de wereld, maar niet *van* de wereld" te zijn’. Binnen het neo-calvinisme lag de nadruk op de cognitieve, de sociaal-emotionele, en de morele opvoeding in het gezin, de school, de kerk en de jeugdorganisatie’ (175). Waterink was in 1946

ook een van de medeoprichters van het Christelijk Pedagogisch Studiecentrum (CPS), een samenwerkingsverband tussen onder andere het CNS en het GSV – de twee organisaties hadden elkaar weer gevonden op het terrein van de naoorlogse pedagogische en didactische vernieuwing van het protestants-christelijke onderwijs.

André Rosendaal schreef een gedetailleerde, doorwrochte, rijke studie, die zich niet eenvoudig laat samenvatten. De tientallen namen van voormannen, onderwijzers en bestuursleden, de vele conflicten, de evenzovele besluiten, laten de lezer soms duizelen. Maar dat kan waarschijnlijk niet anders gezien de aard van het onderwerp, namelijk de voor buitenstaanders vaak ingewikkelde (orthodox-)gereformeerde onderwijswereld – een vrucht van Artikel 23.

Jacques Dane, Nationaal Onderwijsmuseum Rotterdam

Craft-Giepmans, S., *Stadhouders in beeld. Beeldvorming van de stadhouders van Oranje-Nassau in contemporaine grafiek 1570-1700* (Jaarboek Oranje-Nassau Museum 2006; Rotterdam, Gronsveld: Barjesteh van Waalwijk van Doorn, 2007, 224 blz., ISBN 978 90 5613 092 3).

Op 21 oktober 2005 werd in het Prinsenhof in Delft een symposium gehouden over de beeldvorming van stadhouders van Oranje-Nassau in de Noord-Nederlandse prentkunst (1570-1700). De meeste inleidingen zijn omgewerkt tot artikel en in het *Jaarboek Oranje-Nassau Museum* van 2006 gepubliceerd.

De stadhouders in de Republiek, afkomstig uit de familie van Oranje-Nassau, waren een bijzonder fenomeen in het Europa van het ancien regime. Ze waren zowel bestuurlijk als militair dienaar van de Staten, maar behoorden wel tot de internationale hoge adel en waren de hoogste edellieden in de Noordelijke Nederlanden. Er was geen bestaande iconografie die op hen kon worden toegepast. De beeldvorming moest dus nog worden ontwikkeld.

De auteurs willen laten zien hoe de beeldvorming van de stadhouders zich ontwikkelde. Daarbij is het aantal pagina's dat er voor een stadhouder is gereserveerd, onevenwichtig verdeeld. Het artikel over Willem I van Daniel Horst en de twee artikelen over Maurits van Christi Klinkert en van Anne de Snoo beslaan samen in totaal 51 pagina's. Voor de beeldvorming over Frederik-Hendrik door Elmer Kolfin en over Willem II door S. Groenveld zijn samen 106 bladzijden beschikbaar. Het artikel over Willem III van Meredith Hale heeft ongeveer dezelfde grootte als die over de eerste stadhouders. Dit heeft tot gevolg dat er over Frederik-Hendrik en Willem II veel meer informatie gegeven wordt dan over de andere stadhouders.

De populairste manier om de stadhouders af te beelden was die als militair. Willem I werd verbeeld als de leider van de rechtvaardige strijd tegen het onrechtvaardige bestuur over de Nederlanden. In de prenten uit de Bestandsperiode zien we Maurits voorgesteld als vastberaden militair leider en opvolger van zijn vader in het verdedigen van recht en vrijheid, hoewel hij in die tijd feitelijk nauwelijks als militair in actie kwam en verdeeldheid zaaide door partij te kiezen in de religieuze twisten. De militaire acties van Maurits vonden in een eerdere periode plaats. Daarvan worden nieuwsprenten beschreven. De beeldvorming van de stadhouder was daarbij ondergeschikt aan het vertellen van het nieuws. Op deze vaak grote prenten komt Maurits als persoon nauwelijks voor. Op de afbeeldingen in deze publicatie is hij zelfs met een loep vaak moeilijk te herkennen.

Bij de uitbeelding van Frederik-Hendrik als militair werd teruggegrepen op een prent van Willem I als veldheer in harnas met commandostaf in de hand en de andere hand rustend op een degen. Een dergelijke afbeelding bestaat er ook van Maurits. Frederik-Hendrik zien we in allerlei variaties op die manier afgebeeld als kapitein-generaal van de Unie. Hij werd voorgesteld als succesvol legeraanvoerder en verdediger van de welvaart en eenheid van de Republiek. Hoewel Willem II nauwelijks aan militaire acties heeft deelgenomen, werd ook